Globalizačné súvislosti urbánneho vývoja a jeho sociálno-priestorové špecifiká[1]

Peter Gajdoš[2]
Sociologický ústav SAV, Bratislava

Globalization Context of Urban Development and its Socio-Spatial Particularities. The aim of this paper is to show the substantial and significant qualitative changes that globalisation brings to towns – to their position in the development of the society, to the structure of the settlements, to the state of the urban environment, to changes in physical and spatial structures, and to the socio-spatial organization of the urban environment and urban societies. We document these changes using examples of the world's largest cities, the leaders of globalization. These cities are not only becoming the economy and innovation centres but also socially dual urban environments. We describe changes in their socio-spatial organization as well as the modelling of their socio-spatial situation, which is displayed in their economy, population structure, culture and life style. We also note the particularities of the urban development in Europe, emphasizing Central Europe, where urban development has the character of dual transformation. Its effects have intensified social and economic polarisation among towns, accelerated the formation of their metropolitan regions, and strengthened sub-urbanization processes. The effects of this dual transformation include a worsening population structure and an increasing social structure differentiation in these post-socialist towns. In particular, this paper deals with changes in the settlement structure of towns, changes in their inner physical, spatial as well as socio-physical structure, the suburbanisation development process, and the cessation of population growth in towns.
Sociológia 2009, Vol. 41 (No. 4: 304-328)

***Key words**: globalisation; town; urban environment; suburbanization; socio-spatial situation*

Úvod

Je čoraz zjavnejšie, že ekonomická, politická, sociálna a kultúrna globalizácia sveta sa stáva ojedinelým projektom pre vývoj celosvetovej spoločnosti v 21. storočí. Globalizáciu možno vymedziť ako proces integrácie spoločnosti na celosvetovej úrovni, ktorá nanovo zastrešuje terajšie národné, regionálne a miestne systémy. Hnacím motorom súčasnej integrácie je globalizácia ekonomických aktivít, ktorá prepája výrobu a trhy rôznych krajín, a to prostredníctvom obchodu s tovarmi a službami, pohybu kapitálu a informácií a vzájomne previazaných sietí vlastníctva a riadenia nadnárodných spoločností. Ostatné formy integrácie zatiaľ zostávajú pozadu. (Marcuse – van Kempen 2000) Charakter súčasnej fázy globálnej integrácie spoločnosti je určovaný dočasnou nerovnováhou medzi globálnym rozmerom prebiehajúcej ekonomickej integrá-

[1] Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/0116/08 Suburbanizácia – jej sociálno-priestorové a sociokultúrne kontexty a prejavy na Slovensku v Sociologickom ústave SAV a projektu APVV – 0772 – 07 Súčasný stav a perspektíva vývoja sídelnej štruktúry Slovenska (socio-priestorové aspekty urbánno-rurálnej komplementarity).
[2] Korešpondencia: PhDr. Peter Gajdoš, CSc., Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika. E-mail: peter.gajdos@savba.sk

cie a obmedzeným rozsahom nadnárodnej politickej integrácie a regulačných rámcov rozvoja spoločnosti.

Základnou kostrou globalizácie je ekonomická globalizácia (realizovaná prostredníctvom nadnárodných spoločností inštitucionálneho charakteru), ktorá stojí za výrazným zrýchlením globalizačného procesu, k čomu už od začiatku 70. rokov dochádza hlavne v dôsledku deregulácie medzinárodného obchodu s tovarmi a peniazmi, deregulácie národných trhov v rámci prechodu od sociálneho štátu k liberálne orientovanej politike uprednostňujúcej voľný trh a vytváraním ponúk na prilákanie investícií nadnárodných spoločností.

Globalizácia má nepochybne aj významné spoločenské dôsledky, pričom medzi najzávažnejšie patrí prehlbovanie nerovnomerného sociálneho a ekonomického rozvoja, ktoré vyplýva z toho, že firmy, jednotlivci a ich prostredníctvom aj lokality, mestá a štáty majú rozdielnu silu a schopnosti aktívne sa zapojiť do globalizácie.

Globalizácia je však aj dlhodobý proces zmien v priestorovej organizácii spoločnosti. Globalizačné procesy ovplyvňujú v súčasnosti politické, ekonomické, sociálne a kultúrne zmeny nielen na globálnej úrovni, ale i na všetkých nižších priestorových hierarchických úrovniach vrátane lokálnej, t.j. i v mestách. Podstata globalizácie spočíva nielen vo vytváraní samotného globálneho prostredia (v ekonomike, obchode, výrobe, kultúre, doprave, politike...), ale zároveň aj vo vytváraní nových vzťahov medzi globálnym a regionálnym, národným a medzinárodným. Práve priestorový rozmer odlišuje globalizáciu od ostatných vonkajších znakov, ovplyvňujúcich premeny súčasných miest. Globalizačné procesy pôsobia na všetky lokality, na všetky mestá, i keď väčšina z nich je iba príjemcom ich vplyvov. Vplyv globalizácie sa však podstatne odlišuje podľa toho, či sa mesto nachádza vo vyspelom jadre, vo svetovej semiperiférii alebo na periférii. Najdynamickejšie sa meniacimi lokalitami súčasnosti sú veľké mestá vyspelých krajín, kde sa globálne dopady prejavujú najviditeľnejšie a kde je lokalizovaná väčšina aktérov, ktorí aktívne globalizáciu utvárajú.

Globalizácia je iba jednou z možností, ako vysvetliť formovanie zásadných zmien v sociálno-priestorovej organizácii postmoderných spoločností či vo vývoji miest. Nové sociálno-priestorové zmeny v mestách, ktoré najvýraznejšie reflektujú globalizáciu, sú dôsledkom nielen procesov spájaných s globalizáciou, ale sú kombináciou vplyvu rozličných faktorov.

V dôsledku diferenciácie v pozíciách miest v globálnych kontextoch sa mení do istej miery aj vnímanie mesta a hodnotenie jeho rozvojových disponibilít. Kríza, o ktorej sa hovorilo v súvislosti s industriálnym mestom, sa dostáva do nových hodnotiacich kontextov, nie však v dôsledku úspešného vyriešenia či redukovania ich ťažiskových problémov. Pozitívnejší pohľad na mestá sa objavil (najmä medzi politikmi a akademickými pracovníkmi)

v priebehu poslednej dekády a súvisí skôr s prevládnutím racionálneho (ekonomického) pohľadu na ne a ich rolou v rozvoji spoločnosti. V tomto ponímaní sú identifikované ako miesta obnovenej ekonomickej dynamiky a ako generátory národného blahobytu. (OECD 2001; Cheshire 2006)

Odborné analýzy potvrdzujú, že súčasné mestá prechádzajú výraznými zmenami v ekonomických, sociálnych i priestorových štruktúrach, v ich sociálno-priestorovej organizácii, ktoré súvisia so zmenami v podstate postmoderných spoločností. V týchto kontextoch sú však reálne existujúce širokospektrálne problémy súčasných miest často prekrývané či zastierané zjavnými a neprehliadnuteľnými zlepšeniami, najmä pokiaľ ide o zdravotnú starostlivosť, vybavenie bytov, novú výstavbu bytov, infraštruktúru, diaľnice atď. Na druhej strane prehlbujúce sa negatíva mestského prostredia, ako je rast kriminality, chronické zdravotné problémy, stres, sociálne problémy, zvyšovanie dopravného zaťaženia, hluku a znečistenia ovzdušia, sociálna segregácia atď. sú prezentované ako nutná daň, ako súčasť celkovej širšej problematiky vývoja civilizácie, jej kultúry a životného prostredia.

Spojenie medzi globalizáciou a procesmi urbanizácie nie je celkom nové; od 60. rokov 20. storočia došlo k výraznému zrýchleniu globalizácie finančného kapitálu, práce a kultúry a táto zosilnená globalizácia mala významný účinok na mestá a mestský život vo všetkých častiach sveta. Globalizácia a informačná revolúcia prinášajú významné kvalitatívne zmeny do pozície miest v spoločnosti i v osídlení, do zmien v organizácii mestských spoločností, ktoré sú zásadne odlišné od toho, čo do mestského prostredia vniesla industriálna urbanizácia. Analyzovať dopady globalizácie na mestá je tak prvým krokom k porozumeniu jej sociálno-priestorovým súvislostiam (kontextom, prejavom).

Záujem o analýzu miest a mestských oblastí signalizuje obnovu záujmu o priestor a potvrdenie dôležitosti priestorových pohľadov najmä pri štúdiu procesov globalizácie. Znamená to snahu neredukovať sociálno-priestorovú problematiku globalizácie iba na technologické inovácie či internet a ich vplyv na znižovanie významu priestoru, ale poukázať aj na to, ako globálne toky informácií, kapitálu, práce a globálna kultúra narúšajú územné útvary, ako aj identitu a väzby ku konkrétnym miestam, mestám a regiónom.

V tejto štúdii by sme chceli jednak prezentovať názory a poznatky reflektujúce vplyv globalizácie na vývoj miest a na zmeny ich urbánneho prostredia a taktiež poukázať na základné sociálne a priestorové zmeny vo veľkých európskych mestách s dôrazom na mestá strednej Európy, ako i prezentovať vybrané vývojové zmeny v mestskom osídlení i v urbánnom prostredí na Slovensku.

Urbánny vývoj v nových globalizačných kontextoch

Súčasné mestá sú konfrontované s výzvami, ktoré vystupujú ako prejavy politických, ekonomických, sociálnych, kultúrnych, environmentálnych či techno-

logických zmien spojených s postmoderným a globalizačným obdobím. V novo sa profilujúcej postmodernej civilizácii sú mestá vnímané ako centrá, ktoré generujú vo zväčšenej miere celý rad sociálno-kultúrnych, psychologických a ekologických problémov, ale zároveň sú tiež miestom najkreatívnejších zmien, inovácií a rozvojových civilizačných impulzov. Mesto sa stáva teritóriom, ktoré na jednej strane prezentuje hlavné konflikty a protirečenia postmoderných spoločností, na druhej strane by práve mestá mali pomôcť zvládať túto zrýchlenú sociálnu, ekonomickú, kultúrnu a civilizačnú transformáciu. (Gajdoš 2002)

Vznik, rozvoj a premeny miest boli vždy pod množstvom vplyvov, ktoré pôsobili z rozmanitých hierarchických úrovní. Premeny súčasných miest sú čím ďalej významnejšie ovplyvňované i priamo utvárané javmi a procesmi nachádzajúcimi sa a prebiehajúcimi nielen mimo ich administratívneho územia, ale dokonca i mimo hraníc štátu, v ktorom sa nachádzajú. Podľa Giddensa (1998) globalizácia intenzifikuje spoločenské vzťahy na celosvetovej úrovni, v dôsledku čoho dianie v ľubovoľnom meste či mestskej štvrti môže byť ovplyvnené faktormi, ktorých pôvod je nevyhnutné hľadať v miestach veľmi vzdialených od sledovanej lokality.

V posledných rokoch naberajú na význame najmä mechanizmy, ktoré prepájajú miestne dianie v mestách s procesmi rozvíjajúcimi sa na globálnej úrovni. Aktéri globalizácie (firmy, organizácie i jedinci), ktorí sa aktívne pohybujú na medzinárodnej úrovni, predstavujú hlavné sily formujúce charakter súčasnej reštrukturalizácie na lokálnej úrovni, najmä vo veľkých mestách. (Sýkora 2000)

Charakter vplyvov, väzieb medzi globalizáciou a mestom a jeho urbánnym prostredím bol a je predmetom rozsiahleho odborného diskurzu. Hlavný dôraz v tomto diskurze je položený na identifikáciu pozície a pochopenie významu veľkých svetových miest ako hlavných nositeľov globalizácie. Ich špecifická pozícia je často spájaná s predpokladom, že riadiace funkcie globálnej ekonomiky sú čoraz viac koncentrované iba v niekoľkých mestách, v tzv. globálnych mestách. Terminologické a typologické vymedzenie tejto kategórie miest súvisí s tým, že mestá sa líšia svojou pozíciou v rámci globálnej konkurencieschopnosti miest a v globálnych súvislostiach ich pôsobenia. Pre určenie pozície miest v globálnych kontextoch sa používajú rôzne kritériá. Napr. Friedmann (1986) navrhuje sedem takýchto ukazovateľov: významnejšie finančné centrum, centrály transnacionálnych korporácií, medzinárodné inštitúcie, prudký nárast podnikateľského sektora služieb, dôležité výrobné centrum, významnejší dopravný uzol a populačná veľkosť. Postupne sa pridávajú nové kritéria ako telekomunikácie, kvalita života, medzinárodné postavenie či kultúrna pozícia (centrum kultúry) alebo cieľ imigrácie.

Aj v kontexte uvedených kritérií je pochopiteľné, že pozornosť je výrazne sústredená práve na „svetové mestá“ (Friedmann 1986) alebo „globálne mestá“ (Sassen 1991) ako na produkty rastúceho vplyvu ekonomických štruktúr a technologických zmien, ktoré súvisia s prebiehajúcou globalizáciou. Tieto mestá sú vnímané ako rozhodujúce uzly v rýchle sa rozširujúcich a prehlbujúcich sa „tokoch“ globálneho ekonomického web-obchodu, cestovania, komunikácie a financií, ktoré definujú svetové hospodárstvo. Tieto svetové mestá sa stávajú stále viac dominantnými bodmi postupne viac integrovaného hierarchického svetového mestského systému. (Knox – Taylor 1995)

Osobitná pozornosť je venovaná globálnym mestským sieťam. Práve tieto spojené mestské systémy vedú k objaveniu sa hierarchie miest a ku zvýrazneniu dominancie hlavných „svetových miest", čo je podľa Friedmanna (1986) dané tým, že sú to miesta, cez ktoré sú oblastné, národné a medzinárodné ekonomiky prepojené s globálnym kapitalistickým systémom akumulácie. Podľa Friedmanna však formujúca sa globálna sieť a hierarchia miest a metropolitných oblastí na jednej strane významne ovplyvnili „svetový systém“ ekonomických a politických vzťahov, na druhej posilnili, ale možno tiež zastreli prehlbujúce sa rozdiely medzi najrozvinutejšími krajinami a tretím svetom. (Friedmann – Wolf 1982)

V kontexte globalizujúcej sa ekonomiky získavajú veľké mestá vyspelých krajín výhodnú strategickú riadiacu rolu v ekonomickom systéme. Globálna ekonomika sa vyznačuje koncentráciou vlastníctva geograficky/globálne rozptýlených výrobných kapacít. Vzhľadom na koncentráciu vlastníctva musí byť riadenie globálnej ekonomiky sústredené do niekoľkých málo center – globálnych miest. „Hlavnými mestami“ globalizácie sú New York, Londýn a Tokio. Tieto „veliteľské stanoviská“ predstavujú ohromnú globálnu ekonomickú silu, sú domovom pre špecializovaný obchod, služby, sú centrami pre inovácie a rozhodujúce trhy. Tu dochádza ku skutočnému vytváraniu, formovaniu a určovaniu základného charakteru globalizácie, tu sa koncentruje prevažná väčšina nových funkcií. (Sassen 1991) Títo hlavní aktéri globalizácie postupne rozširujú svoje pôsobenie i do nižších hierarchických úrovní svetového sídelného systému.

Proces zapájania miest z nižších hierarchických úrovní do globalizácie vedie k boju miest o dosiahnutie statusu svetového mesta. Avšak za status svetového mesta sa platí sociálna cena. Ekonomická reštrukturalizácia je sprevádzaná rastúcou sociálnou polarizáciou alebo dualizáciou v zamestnaneckej a príjmovej štruktúre, ktorá zodpovedá vysokému stupňu priestorovej a etnickej segregácie. Proces globalizácie nemení len ekonomické a sociálne usporiadanie a prostredie veľkých urbánnych priestorov, ale remodeluje aj ich vnútorné sociálno-priestorové štruktúry, prejavuje sa v ich ekonomike, štruktúre obyvateľstva, kultúre, priestorovom rozvoji. (Marcuse – van Kempen 2000)

Dopady globalizácie na mestá je možné podľa Soju (2000) identifikovať na dvoch priestorových úrovniach. Vo vnútri miest a metropolitných oblastí globalizácia vedie k prekonfigurovaniu sociálneho a priestorového usporiadania moderných metropol a ku zmenám v základných charakteristikách súčasného mestského spôsobu života. Významné zmeny sa prejavili i vo vonkajších vzťahoch miest kvôli prevažne geograficky nerovným účinkom globalizácie a dopadom nových informačných a komunikačných technológií. Mestá zažili expanziu v geografickom rozsahu ich vzájomných ovplyvňovaní a začali sa hierarchicky usporadúvať nie však podľa veľkosti populácie, ale podľa schopnosti mesta centralizovať kontrolu nad nadnárodnými pohybmi kapitálu, práce, informácií a obchodu.

Veľké mestá vyspelých a novoindustrializovaných krajín sa v súčasnosti vyznačujú nebývalou dynamikou vnútornej reštrukturalizácie, ktorá je významne formovaná globalizáciou. Súčasné premeny miest ovplyvňuje niekoľko všeobecných trendov spoločenských zmien. Ide o 1. internacionalizáciu kapitálu a pracovných síl, 2. deregulácíu vplyvu verejného sektora, 3. ekonomickú reštrukturalizáciu charakterizovanú deindustrializáciou a rozvojom výrobných služieb, 4. sociálnu polarizáciu, 5. postmoderný spôsob mestského života. (Marcuse – van Kempen 2000) Globalizácia prináša do veľkých (globálnych) miest prostredníctvom uvedených trendov celospoločenského vývoja priestorovo veľmi selektívny rozvoj (napr. vo forme výstavby nových komerčných zón a gentrifikácie niektorých vnútromestských štvrtí), ktorý odráža moc, vplyv a postavenie veľkých nadnárodných spoločností a príjmovo najsilnejších skupín obyvateľov. To vedie k narastajúcim kontrastom medzi bohatstvom a chudobou jednotlivých štvrtí miest a ich obyvateľov. Nové ekonomické funkcie spojené s rozvíjajúcou sa globalizáciou sa koncentrujú v centrálnych častiach miest a najmä v novovytváraných komerčných komplexoch, ktoré Marcuse nazýva citadely. Nové spoločenské elity globalizujúcich sa miest žijú v luxusných bytoch vnútri citadel, v nových rezidenčných komplexoch vo vnútromestských kondomíniách, gentrifikovaných štvrtiach priliehajúcich k mestským centrám alebo v uzavretých a strážených predmestských komunitách (gated communities). (Marcuse – van Kempen 2000)

Zmeny sa týkajú hlavne ekonomickej reštrukturalizácie miest, ktorá je charakterizovaná deindustrializáciou (je dôsledkom premiestňovania niektorých výrobných závodov z metropolitných oblastí vyspelých krajín do krajín tretieho sveta) a rozvojom výrobných služieb (kde sa prejavuje koncentrácia riadiacich funkcií globálnej ekonomiky). Zatiaľ čo deindustrializácia postihuje väčšinu veľkých miest vo vyspelých krajinách, nie všetky mestá získavajú v rámci globálnej ekonomiky nové funkcie. Ekonomická reštrukturalizácia má teda rozdielny priebeh a dopady podľa postavenia mesta v rámci globálnej deľby práce.

Medzi najvýznamnejšie makropriestorové dopady globalizácie patria: 1. vytváranie novej hierarchie svetových miest, prepojených aktivitami nadnárodných spoločností v oblasti výrobných služieb, 2. intenzifikácia ekonomickej previazanosti vyspelých krajín, 3. nová priestorová deľba práce medzi vyspelými krajinami svetového jadra a novoindustrializovanými krajinami svetovej semiperiférie a 4. prehlbujúca sa izolácia krajín svetovej periférie. Ich premeny sú ovplyvnené viacerými všeobecnými procesmi spoločenských zmien, ktoré sú významne ovplyvnené globalizáciou. (Marcuse – van Kempen 2000)

Vplyv globalizácie vytvára predpoklady aj pre určité podobnosti v rozvoji globálnych miest. Tieto vykazujú isté spoločné znaky a sú značne odlišné od miest na nižších stupňoch hierarchie z hľadiska ich sociálno-priestorového usporiadania. Podľa Marcuseho (2000) hlavnými dôsledkami globalizácie miest sú komercionalizácia mestských centier, oddelenie zón služieb a výroby, vyššia separácia jednotlivých zón (vznikajú často striktne oddelené priestory – citadely, enklávy, getá), polarizácia jednotlivých spoločenských vrstiev a tiež etnická a rasová segregácia. Pre globálne mestá je tiež charakteristická nezávislosť majetných vrstiev obyvateľstva od služieb poskytovaných okolím, čím dochádza k separácii a izolácii takýchto sociálnych vrstiev.

Globalizácia prispieva k určitej homogenizácii, nevedie však vždy k univerzalizácii. Jej formy, rýchlosť a charakter dôsledkov sa môžu v špecifických miestnych podmienkach a za súčasného pôsobenia rozmanitých vplyvov z regionálnych a národných kontextov značne líšiť. Nie každá lokalita, mesto alebo región sú rovnakým spôsobom integrované do globálneho systému. Podľa Castellsa (1992) globálna ekonomika síce objíma celú planétu, ale nie všetky regióny alebo ich obyvateľov.

Postmoderný spôsob mestského života, kultúra a architektúra sú v globalizujúcich sa mestách charakterizované prelínaním miestnych a nadnárodných vplyvov, ktoré vyplývajú z ekonomickej a kultúrnej internacionalizácie. Marcuse a van Kempen (2000) upozorňujú, že globalizácia na jednej strane prináša homogenizáciu spotreby prostredníctvom rovnakého tovaru ponúkaného nadnárodnými spoločnosťami vo všetkých kútoch planéty, na druhej strane nám umožňuje zoznámiť sa s rozmanitosťou kultúr z rôznych koncov sveta. Globálne a lokálne kultúry sa vo veľkých globalizujúcich sa mestách navzájom prelínajú. Globalizácia prináša väčšiu názorovú pluralitu a príklon k individualizmu. Zdôrazňovaná je špecifickosť miesta a architektúry, ktorú v mnohých mestách nadnárodné spoločnosti využívajú k zviditeľneniu sídiel svojich riaditeľstiev v urbanistickej štruktúre miest. Investori a developeri nákupných centier využívajú vizuálne charakteristiky na prilákanie spotrebiteľov. Kultúrne stratégie sú využívané súkromnými firmami na posilnenie ich vplyvu, konkurencieschopnosti a na prezentáciu moci. Postmoderné mesto je kolážou

minulosti a prítomnosti, miestneho a globálneho, štandardného a špecifického, reálneho a umelého.

Vo veľkých svetových mestách však indikujeme aj *sociálnu polarizáciu,* ktorú možno stručne charakterizovať ako expanziu bohatých a chudobných a úbytok strednej vrstvy obyvateľstva. Sassenová za jednu z hlavných príčin sociálnej polarizácie považuje dopady ekonomickej reštrukturalizácie na trh práce. Trh práce však z hľadiska mzdového ohodnotenia zamestnancov polarizuje. Rastie síce podiel vedúcich a odborných pracovníkov, znižuje sa však zastúpenie pracovných miest s priemernými mzdami a rastie počet málo platených zamestnaní, občasných zamestnaní s nestálymi príjmami a počet nezamestnaných. Sociálna polarizácia prináša územnú koncentráciu dvoch krajných sociálnych skupín žijúcich v tesnom susedstve vnútri mestského priestoru, a to jednak chudobných, nezamestnaných a vyčlenených zo spoločnosti, jednak skupiny manažérov a profesionálov s vysokými príjmami. Sociálna polarizácia sa prejavuje narastajúcou segregáciou chudobných, separáciou bohatých a utváraním duálnych a sociálne i priestorovo rozdelených miest. (Sassen 1991)

Práve vytváranie ostrých priestorových hraníc medzi svetom bohatstva a svetom chudoby či už formou separácie, či segregácie vidia Marcuse a van Kempen (2000) ako jednu z najvýznamnejších charakteristík súčasných globálnych a globalizujúcich sa miest. Podľa týchto autorov medzi najzávažnejšie *spoločenské dôsledky globalizácie* patrí umocňovanie nerovnomerného sociálneho a ekonomického rozvoja, ktorý vyplýva z toho, že firmy, jednotlivci a ich prostredníctvom i lokality, mestá a štáty majú rozdielnu silu a schopnosti aktívne sa zapojiť do globalizácie. Prerozdelenie moci, ktoré globalizácia prináša, sa však nepremieta len do nerovností medzi ľuďmi, firmami alebo regiónmi. Kľúčoví aktéri globalizácie ovplyvňujú charakter a priority verejného sektora. Najvýznamnejším spoločenským dopadom globalizácie je vplyv nadnárodných spoločností a svetových finančných trhov na štát a na meniaci sa pomer síl medzi verejným a súkromným sektorom.

V odborných prácach sa tento fakt často zdôrazňuje. Poukazuje sa pritom na to, že zatiaľ čo národné štáty v súčasnosti svoj vplyv strácajú, vplyv veľkých miest, naopak, rastie. Niektorí odborníci (Hall – Pfeiffer 2000) predpokladajú, že v r. 2025 bude celý svet jednou veľkou mestskou sieťou, opierajúcou sa o automatickú výrobu, dopravu a komunikačnú sústavu, ktoré uvoľnia ľudí k tomu, aby mohli pracovať v prívetivých ľudských službách v oblasti vzdelávania, výchovy, poradenstva, komunitných služieb a aby sa stali aktívnymi občanmi.

Tieto optimistické predstavy podľa Musila (2002) akoby nezohľadňovali problémy, na ktoré v tomto kontexte upozorňujú sociológovia vo svojich analýzach súčasného stavu niektorých najväčších miest sveta. Títo na základe

výskumu sociálnej štruktúry a napojenia ľudí na informačné siete zistili, že nové informačné mestá sú väčšinou tzv. duálnymi mestami, kde vedľa kozmopolitných elít žijú tiež pomerne veľké masy ľudí, ktoré sú súčasťou tribalizmu lokálnych komunít.

Globalizácia a urbánny vývoj v Európe

Európa je kontinentom s najvyššou urbanizačnou úrovňou, v mestách a v ich urbanizovaných územiach žije takmer 80% európskej populácie. Je teda zrejmé, že mestá tu zohrávajú významnú úlohu a zdôrazňuje sa, že aj budúcnosť Európy bude formovaná práve mestami, že je s nimi tesne spojená.

Aj v Európe boli mestá po niekoľko dekád prezentované ako sídelný typ, s ktorým sú spojené výrazné hospodárske a sociálne problémy. Za posledných 20 rokov prešli európske mestá a ich urbánne územia (aglomerácie, zhluky miest) výraznými vývojovými zmenami. Európske mestá súčasnosti odrážajú existujúcu polarizáciu spoločnosti. Na jednej strane sú mestá nositeľmi veľkého ekonomického, sociálneho a kultúrneho potenciálu Európy a sú tiež faktormi významných ekonomických, kultúrnych i poznatkových zmien v spoločnosti. Na druhej strane sú európske mestá „domovom" viacerých závažných spoločenských problémov, spojených so sociálno-priestorovou segregáciou a marginalizáciou niektorých sociálnych skupín obyvateľov, rovnako ako aj so zhoršením bezpečnostných a ekologických podmienok, na ktoré sa obyvatelia pozerajú s rastúcim znepokojením.

V súčasnom globalizačnom období sú najmä veľké mestá vnímané ako kľúčoví hráči v ekonomickom raste, sociálnej súdržnosti, konkurencieschopnosti a udržateľnosti rozvoja Európy. Mimoriadny význam mesta spočíva nielen v jeho ekonomickom potenciáli a jeho štruktúrach, ale tiež v jeho roli v spoločenských procesoch. Mestá ponúkajú širokú škálu ekonomických, sociálnych, kultúrnych a oddychových činností. Cieľom je vytvoriť sieť európskych miest, mestské klastre, ktoré by zvýšili ich kontinentálnu pozíciu, ale zlepšili aj ich konkurenčnú pozíciu v celosvetovej ekonomickej súťaži.

Prevaha pozitívneho pohľadu na mestá ako zdroj dynamiky ekonomického rastu Európy je dokonca zakomponovaná v európskej rozvojovej politike, pričom výrazný dôraz je položený na rast cez inovácie a produktivitu. Tento princíp je zakotvený v lisabonskej agende, ktorá je zameraná na transformáciu Európy na najkonkurenčnejšiu a najdynamickejšiu znalostnú ekonomiku na svete. Lisabonská agenda je veľmi tesne spojená s mestami, ktoré sú prezentované ako „motory oblastného (regionálneho) vývoja". (European Commission 2006: 5) Taktiež v koncepcii pre čerpanie štrukturálnych fondov EÚ na obdobie 2007 – 2013 sa znovu opakuje, že „mestá a veľkomestské aglomerácie sú lídrami ekonomického vývoja … zaistenia rastu, inovácie a zamestnanosti".

(European Commission 2005: 2) Predstavy európskych inštitúcií sú teda, pokiaľ ide o pozíciu a úlohu miest v rozvoji kontinentu, značne optimistické.

Je zrejmé, že informačná revolúcia a globalizácia ovplyvnili aj priestorovú organizáciu európskych spoločností. Prejavuje sa tu vplyv predovšetkým novej deľby práce medzi mestami tak v globálnom, ako aj v kontinentálnom kontexte, keď sa najväčšie mestá ekonomicky najrozvinutejších krajín zbavujú priemyslu a ešte viac ako v minulosti sa orientujú na služby a koordinačné činnosti. V kontinentálnej mierke to podľa Musila (2002) znamená, že v Európe je postavenie miest stále viac určované funkciami, ktoré majú tieto mestá v Európe ako celku a nie iba v národných rámcoch. Jednotlivé mestá, najmä tie väčšie, sú stále viac „zasieťované" do zložitých a bohatých interakcií. Postupne tak vzniká jednotný mestský systém celého kontinentu. Zároveň vzniká nová hierarchia európskych miest, ktorá rozdeľuje mestá do niekoľkých kategórií. Napr. Meijerová (1993) ich rozdeľuje na 1. metropoly, 2. europoly, 3. euromestá. Ako upozorňuje Musil (2002), v prípade vznikajúceho jednotného európskeho systému miest je treba zdôrazniť, že tieto mestá tiež vzájomne súťažia o prilákanie nových, najmä zahraničných investícií a zároveň spolupracujú – ide teda o symbiotickú súťaž.

Z hľadiska sociologického sú dôležité niektoré dlhodobé tendencie, ktoré možno v mestách Európy identifikovať. Európa je vo fáze spomalenia hospodárskeho rastu a spomalenia rastu životnej úrovne. Musil upozorňuje, že po dlhom období (50 rokov) rastu nie je obyvateľstvo psychologicky pripravené na jeho spomalenie. Početné analýzy ukazujú, že v západoeurópskych mestách rastie sociálna nerovnosť (podporená pomerne vysokou nezamestnanosťou). To v kombinácii s rastúcim prisťahovalectvom vyvoláva sociálne napätie a výbuchy násilia. Urbánni sociológovia upozorňujú na to, že globálne nepochybne priaznivý vývoj miest v dlhom povojnovom období – do konca 80. rokov – do istej miery zakryl rastúcu polarizáciu medzi časťami miest, hlavne medzi jednotlivými mestami. (Musil 2002)

Výrazne sa mení aj populačná situácia a pozície miest v širších sociálno-priestorových kontextoch. Správa Európskej komisie, založená na rozsiahlom urbánnom audite skúmajúcom populačné zmeny v urbánnom prostredí na skupine 258 miest rôznych veľkostí v 27 krajinách Európy medzi rokmi 1996 a 2001, konštatuje, že súčasné populačné trendy sú extrémne rôznorodé, pokrývajú široké spektrum medzi prudkým nárastom a prudkým poklesom. Navyše, „rozdiely medzi mestami sú omnoho väčšie než rozdiely medzi regiónmi alebo krajinami". (European Commission 2006: 4)

Castells, jeden z autorov tézy o duálnych mestách, zdôrazňuje, že hlavným problémom súčasných veľkých miest v Európe je dobré a účinné prepojenie ich globálne orientovaných funkcií s lokálne zakorenenou spoločnosťou a kultúrou.

Ak sa im podarí spojiť tieto dve stránky, budú schopné lepšie sa vyrovnať s globalizáciou ako národné štáty. (Castells 1992)

Špecifiká vývoja miest v stredoeurópskom priestore

Mestá a ich urbánne prostredie sa v stredoeurópskom priestore, aj napriek odlišnosti podmienok rozvoja v období socializmu, s postupujúcou industriálnou urbanizáciou už na konci 80. rokov 20. storočia vyrovnávali západnej časti Európy. Podobnosť sa vysvetľuje tým, že industrializácia nevyhnutne viedla všade k rovnakým dôsledkom, ako je migrácia z dediny do miest, suburbanizácia, rozširovanie urbánnej siete, integrácia dedín do mestských aglomerácií atď. (Pašiak 1990)

V transformačnom období sa špecifikum stredoeurópskeho urbánneho priestoru, najmä pokiaľ ide o postsocialistické krajiny, prejavuje výraznejšie. Trhovo orientovaná integrácia sídiel bola poháňaná privatizáciou štátneho majetku, rýchle expandujúcim súkromným sektorom a čiastočnou privatizáciou verejných služieb. Rozdiely medzi sídlami záviseli jednak od potenciálu miestnej populácie prispôsobiť sa novým okolnostiam a taktiež od geografickej lokalizácie osídlenia. To je tiež dôvod, prečo sú územné nerovnosti oveľa väčšie než predtým. Stará sieť medzisídelných vzťahov sa rýchle rozpadla a rozvoj tej novej je časovo náročný. (Gorzelak a kol. 2001)

Zmeny v postsocialistických krajinách strednej Európy označuje Hampl ako proces rektifikácie, ktorým označuje jednak nápravné transformačné procesy, resp. akýsi návrat do „prirodzenej“ vývojovej trajektórie. Znamená to, že mestá v týchto krajinách sa budú musieť sčasti vrátiť k predsocialistickému obdobiu, zároveň však budú vstrebávať nové podnety vyvolané vývojom organizačných a inštitucionálnych foriem súčasného kapitalizmu, ktorého súčasťou sa stávajú a ktorého súčasťou sú aj technologické, civilizačné, hospodárske, sociálne a kultúrne súvislosti globalizácie. Z toho vyplýva, že transformácia miest postsocialistických krajín je dvojitou transformáciou, kde ide jednak o návrat k dlhodobým trendom vývoja osídlenia, ktoré začali ešte na konci 19. a na začiatku 20. storočia a tiež o zmeny, keď sa najmä väčšie mestá menia v dôsledku ich zapájania sa do štruktúr EÚ a tiež v dôsledku všeobecných trendov globalizácie. (Hampl a kol. 1996)

Musil v tomto kontexte upozorňuje, že nie všetky rektifikačné zmeny sa priamo premietnu do súčasného sídelného vývoja v strednej Európe. Vymedzuje 8 najpodstatnejších zmien: 1. návrat k princípom trhového hospodárstva a zrušenie centrálneho plánovania, 2. privatizácia a reprivatizácia, reštitúcia majetku, 3. návrat k trhu s pôdou a k trhu s nehnuteľnosťami a bytmi, 4. reštrukturalizácia hospodárstva, najmä priemyslu, 5. odstránenie tuhého centralizmu v správe, návrat k demokratickým formám správy a k regionalizmu, 6. obmedzenie úlohy regionálneho plánovania a návrat k plánovaniu miest, ktoré

je konformné s trhom, 7. posilnenie ekologických hľadísk, 8. návrat k hodnotovému synkretizmu a hodnotovej pluralite v politickej a ideovej sfére. (Musil 2002: 299)

Priestorové (urbánne) efekty značnej časti týchto faktorov sú a budú polarizačné a budú viesť k zväčšovaniu hospodárskych a sociálnych rozdielov medzi regiónmi a mestami, medzi krajinami strednej Európy, ale i v rámci týchto krajín, ale i k urýchlenému formovaniu metropolitných regiónov najväčších miest a k posilneniu suburbanizačných procesov. (Musil 2002) Diferencovane sa budú vyvíjať aj jednotlivé veľkostné kategórie miest. Najvýraznejšie budú rásť metropolitné regióny hlavných miest. Privatizácia a reštitúcie sa prejavia hlavne v zmenách vnútornej štruktúry miest. Rastúca cena pôdy na území miest vedie k tomu, že sa oveľa viac nových bytov stavia za hranicami miest, v obciach predmestských zón, kde je pôda lacnejšia. Príkladom na Slovensku nie je iba Bratislava, Košice či väčšie krajské mestá, ale už aj stredné a niektoré menšie mestá. Trh s bytmi taktiež stimuluje aglomeračné procesy a formovanie mestských regiónov, najmä prostredníctvom zrýchlenej suburbanizácie.

Vývojové zmeny v stredoeurópskych mestách však nie sú rovnaké vo všetkých dimenziách ich urbánneho prostredia. Doterajší vývoj charakterizuje najmä renovácia vnútorných častí miest a expanzia centrálnych obchodných území. Podľa Sýkoru výrazne do toho zasahuje najmä liberalizácia cien bývania a pôdy. Vytvorili sa tu však už ekonomické podmienky na realizáciu výrazných záujmov jednak nových inštitúcií vznikajúceho trhového prostredia (ako sú banky, úrady, nákupné centrá), jednak zámožnejšej časti populácie, aby si mohla dopriať kvalitné bývanie v atraktívnom prostredí. Odrazom tohto dopytu v urbánnom prostredí je na jednej strane renovácia vnútorných častí miest, na druhej strane akcelerácia suburbanizácie, teda odchodu z mesta za bývaním do prímestského a vidieckeho prostredia. (Sýkora, 2003)

Tranzícia však významne zmenila aj štruktúru a organizáciu urbánnej spoločnosti a pozmenila aj status a priestorové rozmiestnenie jednotlivých sociálnych skupín v meste. Všeobecne platilo, že socialistické mestá boli sociálno-priestorovo zmiešanejšie ako mestá v krajinách s trhovým hospodárstvom. Rozdiely medzi jednotlivými časťami miest boli viac než v minulosti určované demografickými faktormi, predovšetkým vekom a skladbou domácnosti a menej než v minulosti sociálnymi vrstvami. Musil však upozorňuje, že „aj v socialistických mestách existovalo viacero starších či nových nerovností a tie vo fáze „zrelého“ socializmu znovu začali diferencovať mestá a postupne konvergovať k usporiadaniu, ktoré sa ustálilo v západnej Európe“. (Musil 2002: 46)

Významným špecifikom miest v stredo a východoeurópskom priestore je výrazné zhoršovanie ich populačnej situácie. Populačná zmena je významným

indikátorom vývojového smerovania (zmien) miest celkove v Európe, ak ich budeme vnímať v kontexte k diverzifikovanej štruktúre miest.

Populačná situácia v európskych mestách sa začala komplikovať už v posledných 4-5 dekádach a až v posledných 5-10 rokoch sa situácia začala mierne zlepšovať. Vývoj za posledných 10-20 rokov však naznačuje polarizáciu medzi krajinami západnej, resp. strednej a východnej Európy, kde politické a ekonomické zmeny od r. 1990 boli zjavne spojené s pomerne dramatickým zhoršením populačnej situácie spoločností, čo sa postupne prejavilo aj v mestách. To súviselo jednak s výraznejším prechodom týchto spoločností do druhej demografickej revolúcie, jednak s výraznými hospodárskymi a politickými súvislosťami transformačných zmien, ktoré mali nepriaznivé dopady na populačnú situáciu v týchto krajinách. Podiel obyvateľov žijúcich v mestách týchto krajín klesal po roku 2000 čiastočne kvôli sťahovaniu sa z mesta do vidieckych oblasti (suburbanizácia), ale aj do západnej Európy. Trajektória západoeurópskych miest bola značne menej dramatická. Priemerné tempo rastu tu bolo oveľa nižšie už v 60. rokoch a spomalenie nastalo oveľa skôr, keďže na začiatku 80. rokov obyvateľstvo miest v západnej Európe sotva rástlo.

Situácia z posledného obdobia naznačuje, že zatiaľ čo populačný rast a oživenie skôr charakterizujú situáciu v mestách západnej Európy, pokles je viac rozšírený v mestách strednej a východnej Európy, ktoré sú prakticky výhradne zodpovedné za celkový pokles mestského obyvateľstva po roku 2000 v celoeurópskom kontexte.

Jednou z hlavných sociálnych zmien po roku 1989 v krajinách strednej Európy je nárast sociálnej a priestorovej polarizácie. Pád socializmu a ekonomická transformácia priniesli nové trhové kritériá pre sociálnu stratifikáciu a rapídny nárast sociálnej polarizácie v priestore miest sa stal prvým viditeľným dôsledkom transformácie. Táto polarizácia nie je špecifikom mestských oblastí tohto regiónu Európy, je všeobecnou črtou súčasného globalizovaného sveta. Primárne táto polarizácia zahrňuje vytvorenie dvoch extrémnych sociálnych kategórií: novej elity a novej vrstvy chudobných. Nová polarizácia tiež zahrňuje vytvorenie nových sociálnych kategórií a profesijných skupín, ekonomickú degradáciu niektorých sociálnych kategórií a vzostup iných.

Značnými vývojovými zmenami prechádza aj sociálna štruktúra postsocialistických miest. Weclawowicz (1992), vychádzajúc zo situácie v Poľsku (nie je zásadne odlišná od situácie v ostatných postsocialistických krajinách hlavne strednej Európy), rozlišoval 5 skupín vytvárajúcich novú kapitalistickú triedu. Prvú skupinu tvoria príslušníci komunistickej nomenklatúry (stranícki funkcionári, štátni úradníci), ktorí využili monopol na informácie a osobné väzby, ktoré získali za svojho postavenia v minulosti. Druhú skupinu tvoria vysoko kvalifikovaní „samovypracovaní“ podnikatelia, ktorých podniky sa skoro stali úspešnými, tretiu tvoria členovia štátnej administratívy, ktorí

zároveň poskytujú poradenstvo, štvrtá pozostáva z podnikateľov, zakladajúcich svoje podniky na intelektuálnych inováciách (napr. softvérové laboratóriá) a poslednú tvoria podnikatelia, ktorí mali malé podniky už v období socializmu a ktorí úspešne expandovali v novom prostredí.

Nová stredná trieda vzišla podľa Weclawowicza väčšinou z nemanuálne pracujúcich (tzv. bielych golierov). Vzostupná sociálna mobilita robotníkov ku strednej triede je obmedzená, lebo títo zvyčajne nemajú nevyhnutný kapitál, odborné znalosti, ale ani podnikateľského ducha. Na druhej strane sa podstatne zvýšil podiel urbánnej nižšej triedy, ktorá zahrňuje väčšinu členov pracujúcej triedy, ktorá stratila predchádzajúci sociálny status v dôsledku úpadku priemyslovej produkcie a reštrukturalizácie priemyslu. Vedľajším produktom transformácie je sociálny úpadok tej časti populácie miest, ktorú tvoria dôchodcovia, obyvatelia žijúci na sociálnych dávkach a nekvalifikovaná pracovná sila, predtým zamestnaná vo veľkých štátnych podnikoch. Migranti z vidieka nemajúci trvalé bydlisko v meste spolu s novými vidieckymi prisťahovalcami, ilegálnymi migrantmi z cudziny a všetkými, ktorí stratili z najrôznejších príčin svoju prácu, najviac prispeli ku vzniku a rozšíreniu bezdomovectva v mestách. (Weclawowicz 1992)

Sociálna polarizácia spoločností strednej Európy je tiež silne prepojená s priestorovou polarizáciou – ide o polarizáciu medzi mestskou a vidieckou spoločnosťou, ale i medzi hlavným mestom a ostatnými urbanizovanými oblasťami alebo o polarizáciu vo vnútri mesta.

Veľké mestá strednej a východnej Európy sa stávajú v súčasnosti súčasťou novo sa formujúceho kontinentálneho systému miest, začínajú sa stále viac ekonomicky, dopravne, ale i kultúrne prepájať s mestami a krajinami západnej Európy. V premenách ich vnútornej štruktúry možno pozorovať javy, ktoré sú analogické s tým, čo sa deje v mestách na Západe. Hlavné sily, ktoré budú podľa Musila (2002) vplývať najvýraznejšie na zmeny miest v Európe, možno rozdeliť do 5 skupín. Budú to zmeny v oblasti počtu a štruktúry obyvateľov, v štruktúre ekonomiky, v aplikácii nových technológií, v oblasti sociálnej a v oblasti životného prostredia.

Zásadnou, avšak zatiaľ nezodpovedanou zostáva otázka, ako sa prejavia rastúce sociálne nerovnosti v mestskom priestore, či rast sociálnych nerovností bude viesť k priestorovej segregácii a separácii sociálnych vrstiev, ako je to v mestách západnej Európy. Doterajšie poznatky dokazujú, že vo všetkých postsocialistických krajinách dochádza k rastu sociálnych nerovností. Podľa Weclawowicza (1999) sa však jednotlivé postsocialistické krajiny, ale aj mestá medzi sebou líšia hĺbkou nerovností. Nie je teda celkom možné odhadnúť, aký rýchly bude nárast týchto sociálnych nerovností, ani aké dopady budú mať v priestore mesta, resp. v mestských oblastiach.

Stav a vývojové zmeny v mestách na Slovensku

Na Slovensku podobne ako v ostatných postsocialistických krajinách vývojové zmeny miest, mestského osídlenia i urbánneho prostredia sú výrazné, avšak sú hlavne dôsledkom vplyvov (faktorov) meniacich kvalitatívnu podstatu spoločnosti, spojenú s prechodom na trhovú ekonomiku a so zmenou politického systému. Prejavujú sa tu, pochopiteľne, i osobitosti zodpovedajúce špecifikám Slovenska, jeho osídlenia i veľkosti miest. V slovenských mestách sa však prejavujú nielen podmienky vnútroštátneho rozvoja po roku 1989, ale aj špecifické podmienky zapájania miest a mestských oblastí do nadregionálnych a globálnych štruktúr, ako i vplyvy globalizácie.

Na Slovensku podobne ako v iných postsocialistických krajinách strednej Európy sú mestá vystavené dvojitej transformácii. Jednak ide o návrat k prirodzeným trendom vývoja osídlenia, ktoré začali ešte začiatkom 20. storočia a boli narušené v období socialistickej industriálnej urbanizácie a tiež o zmeny, keď sa aj slovenské mestá (najmä väčšie) menia v dôsledku ich zapájania sa do štruktúr EÚ a tiež v dôsledku všeobecných trendov globalizácie.

Už začiatkom 90. rokov v dôsledku spoločensko-politických zmien bolo možné na Slovensku identifikovať návrat k istému prirodzenému sídelnému vývoju, k posilneniu samosprávnosti sídiel, ale aj zmeny vo vývojových trajektóriách osídlenia na rôznych priestorových úrovniach či v sídelných typoch. Vývojové zmeny v mestách boli podstatne rozsiahlejšie, dynamickejšie i obsahovo (hodnotovo) iné, čo súviselo so špecifikami miest.

Súčasnú situáciu v mestách charakterizuje celý rad diferencujúcich procesov, premietajúcich sa do ich vnútromestskej sociálno-priestorovej situácie i funkčnej štruktúry (usporiadania), ako i vzťahov mesta k jeho okolitému prostrediu. Zaznamenávame sociálno-priestorové tlaky segregačného charakteru, ako aj nové prehodnocovanie funkcií jednotlivých mestských priestorov, v mnohých prípadoch pod tlakom zvýšenej komercionalizácie. Zároveň v mestách zaznamenávame rast negatívnych sociálno-hospodárskych javov, charakterizuje ich nedostatok disponibilného bytového fondu, rastie konzumný spôsob života, sociálno-patologické javy, environmentálne a dopravné problémy a pod.

Uvedieme stručne aspoň niektoré procesy či zmeny, ktoré považujeme za dôležité pre pochopenie zmien, ktorými slovenské mestá prechádzajú v súčasnom období.

a) zmeny postavenia miest v štruktúre osídlenia a vo vzťahoch medzi mestami

Mestskú sídelnú štruktúru Slovenska charakterizuje prechod na novú vývojovú trajektóriu, spojenú s istou stabilizáciou mestského osídlenia, i keď toto konštatovanie sa opiera hlavne o kvantitatívny ukazovateľ počtu obyvateľov. Táto

skutočnosť však reflektuje iba jednu stranu situácie. Inak by totiž vyzerala situácia, keby sme merali rozvoj miest napr. podľa počtu pracovných príležitostí v rôznych hospodárskych odvetviach, keby sme zohľadňovali ich informačné kapacity, množstvo sem za prácou a vybavenosťou dochádzajúcich ľudí atď. Tu všade sa pozícia mesta zvyšuje.

Transformácia viedla ku zrušeniu predchádzajúcich sietí vzťahov sídiel organizovaných štátom, ktoré boli čiastočne nahradené trhovo orientovanými vzťahmi. Mestá sa stali konkurentmi v uchádzaní sa o kvalitné ľudské zdroje i o financie, najmä o zahraničné investície. Zároveň však sídla, najmä mestá vstupujú do medzisídelných kooperácii a integrácií. Sídla sa postupne prispôsobili týmto radikálnym zmenám a rola štátu sa výrazne obmedzila. Naďalej však pretrvávajú (či dokonca sa prehlbujú) rozdiely medzi rôznymi typmi a veľkostným kategóriami miest, čo je dané jednak ich reálnymi potenciálmi, ako aj ich priestorovou lokalizáciou. Špecifická je najmä pozícia Bratislavy, ktorá nielen v národnom kontexte, ale v i stredoeurópskom a európskom kontexte predstavuje priestor s výraznými rozvojovými predpokladmi (potenciálom).

I na Slovensku platia všeobecne platné poznatky z transformácie urbánnych systémov v postsocialistických spoločnostiach strednej Európy, z ktorých vyplýva, že mestá ležiace v západných častiach krajín a na hlavných dopravných trasách vedúcich na západ rastú rýchlejšie než tie, ktoré ležia vo východných regiónoch. (Musil 1993) Vstup SR do EÚ znamenal aj užšie teritoriálne prepojenie našich sídelných a regionálnych štruktúr so susediacimi krajinami EÚ (cezhraničné regióny, euroregióny), ale aj s ostatnými krajinami prostredníctvom spoločnej regionálnej politiky EÚ. Rozširuje a prehlbuje sa sieť sídelných a regionálnych vzťahov v európskom priestore, ktoré ovplyvňujú aj rozvoj sídiel a regiónov Slovenska. Dlhší pobyt Slovenska v európskom hospodárskom priestore však bude viesť k diferenciácii miest (i regiónov) na úspešné, dynamické a zaostávajúce, ktoré budú chudobnejšie. (Gajdoš – Pašiak 2006)

Závažnou zmenou je výrazné znižovanie počtu ľudí sťahujúcich sa z vidieka do miest. Súvisí to jednak s tým, že ľudské zdroje sú aj na dedine veľmi redukované, ale tiež i s tým, že sídelná atraktivita miest je vzhľadom na viacero charakteristík života v meste už nie taká vysoká. Prispieva k tomu i celkové znižovanie prirodzených prírastkov obyvateľstva miest, a teda absencia zdrojov ich kvantitatívneho rastu.

Na mestské sídla sú v súčasnosti kladené nové požiadavky, aby fungovali ako inovačné centrá. Okrem Bratislavy je pre mnohé z miest na Slovensku problémom ich nevyprofilovanosť na túto orientáciu. Určité predpoklady k napĺňaniu tejto funkcie majú tie mestá, ktoré sú v súčasnosti sídlami vysokých škôl, univerzít, resp. sídlami vedeckovýskumných pracovísk. Doposiaľ však chýba väčšie prepojenie (partnerstvá) takýchto centier na subjekty riešiace lokálne, resp. regionálne problémy.

Celkove sa v koncepciách sociálno-priestorového rozvoja na Slovensku kladie dominantný dôraz na rozvoj väčších miest, resp. regionálnych centier ako základných rozvojových pólov. Zdôvodňuje sa to tým, že proces koncentrácie ekonomických aktivít, najmä terciárneho a kvartérneho sektora bude naďalej prebiehať do veľkých miest. Navyše aj globalizačné trendy uprednostňujú ekonomickú úlohu vybraných aglomerácií, čo dokumentuje aj smerovanie zahraničných investícií. Poukazuje sa na to, že absencia väčších miest je značnou prekážkou aj rozvoja regiónov na Slovensku. (Korec 2005) Práve tieto mestá by mali koncentrovať aktivity, investorov a mohli by sa stať aktivizujúcim pólom rozvoja širšieho regiónu. Toto je v prípade málo rozvinutých regiónov južného, severovýchodného a východného Slovenska znásobené slabo vybudovanou dopravnou infraštruktúrou, okrajovou polohou v rámci SR a susedstvom s menej rozvinutými regiónmi susedných krajín.

b) zmeny vo fyzicko-priestorových a sociálno-priestorových štruktúrach miest

Na Slovensku podobne ako v iných postsocialistických krajinách strednej Európy všeobecné transformačné procesy ekonomického, politického a sociálneho charakteru ovplyvnili i celý rad ďalších procesov, ktoré mali nezanedbateľný význam z hľadiska zmien vnútromestských štruktúr. Jednou z nich je napr. výrazné spomalenie rastu počtu obyvateľstva, rýchly rast stupňa automobilizácie spojený s nárastom podielu individuálnej dopravy a poklesom významu verejnej hromadnej dopravy, sociálnej polarizácie a ďalších.

Výraznou zmenou prechádzajú najmä vnútromestské fyzicko-priestorové štruktúry, kde podľa Sýkoru transformačné reformy pripravili hmotné predpoklady a inštitucionálne rámce pre správanie spoločenských subjektov v rámci trhu, viedli k vytvoreniu základných charakteristík trhového prostredia a taktiež otvorili lokálnu spoločnosť vplyvom globalizačných procesov. Niektoré z reforiem mali priamy dopad na samotné mesto tým, že v krátkom časovom úseku sa tu podstatne zmenili vlastnícke štruktúry značnej časti nehnuteľností (reštitúcie), iné reformy vytvorili podmienky, ktoré vyvolali zmeny vo využívaní mestského priestoru. Najmä vo väčších mestách (ale diferencovane aj v nižších veľkostných kategóriách miest) rozvoj súkromného podnikania viedol k objaveniu sa množstva aktérov, ktorí začali na vnútornom trhu voľne obchodovať aj s „umiestnením (lokalizáciou)“ v meste, čo bolo spôsobné tým, že vďaka reštitúciám sa na predaj uvoľnilo veľké množstvo budov a pozemkov a došlo k naštartovaniu trhu s nehnuteľnosťami. (Sýkora 2000: 8) Dôsledkom bolo, že niektoré funkcie začali vytláčať menej výnosné aktivity, čo viedlo k zmenám vo funkčnom využití najmä centier miest k výraznému úbytku bytového fondu.

Na druhej strane napriek značnej intenzite transformácie ekonomiky, politiky a spoločnosti zmeny v sídelnom systéme, najmä pokiaľ ide o priestorovú

redistribúciu obyvateľstva a ľudských aktivít, sú značne pomalšie. Procesy stratifikácie spoločnosti, nové lokalizácie práce, bývania a ďalších funkcií sú v porovnaní s dynamickými zmenami v politickom a ekonomickom živote spoločnosti relatívne pomalé.

Celospoločenské zmeny spojené s procesmi privatizácie a reštitúcie, charakteristické vytváraním trhového hospodárstva, sa vstupom zahraničného kapitálu prejavili v *sociálnej polarizácii,* čiže vo zväčšovaní rozdielov medzi jednotlivým vrstvami spoločnosti. Jedným z prejavov je vznik areálov s nadštandardným bývaním. Na druhej strane sa čoraz viac (najmä v centrálnych častiach miest) objavujú bezdomovci. Ďalším z komplexu ovplyvňujúcich sociálno-demografickú vnútromestskú priestorovú štruktúru je dekoncentrácia obyvateľstva z historického jadier, ale aj z vnútorného mesta. Predovšetkým výrazné posilňovanie terciérnej funkcie sa odohráva na úkor postupného oslabovania obytnej funkcie.

c) rozvoj suburbanizácie

Vývojové zmeny miest na Slovensku sú v súčasnosti charakteristické aj intenzívnou, i keď omeškávajúcou sa suburbanizáciou na okrajoch, ale najmä v zázemí veľkých a stredne veľkých miest. Suburbanizácia (komerčná i rezidenčná) je jedným z najvýraznejších a najviditeľnejších sociálno-priestorových procesov vo väčšine krajín strednej Európy, a to už od 90. rokov. Niektoré analýzy (Matlovič a kol. 2002; Sýkora 2003) poukazujú na to, že od polovice 90. rokov prešla najvýraznejšou transformačnou zmenou prímestská zóna, resp. vidiecke zázemie miest. Suburbanizácia ako hlavný proces meniaci prímestskú oblasť a zázemie miest zahŕňa hlavne oblasť bývania, ale i výrobné či obslužné aktivity. Tento proces, prejavujúci sa v priestorovom pohybe obyvateľov z miest do ich zázemia, súvisí s celkovými zmenami v postmoderných spoločnostiach, ktoré mali dôsledky i na sociálno-priestorovú organizáciu miest a ich širších priestorových štruktúr. Odzrkadľujú sa v ňom aj nové spoločenské podmienky a vývojové trendy v oblasti životných štýlov či kvality života.

Suburbanizáciou sa spravidla rozumie rast mesta priestorovým rozpínaním do okolitej vidieckej a prírodnej krajiny alebo vytváranie suburbií, špecifických typov sídel v zázemí miest, alebo ide o sťahovanie ľudí z mesta na vidiek. Za hlavné zdroje sociálno-priestorovej diferenciácie v mestách, ktoré stoja i za odchodom ľudí z mesta na vidiek, možno považovať rýchle sa zvyšujúcu sociálnu a príjmovú diferenciáciu domácností, ako i diverzifikáciu na trhu nehnuteľností, čo sa odrazilo v odlišných požiadavkách i možnostiach rôznych skupín populácie na bývanie tak z aspektu kvality bývania, ako aj polohy (lokalizácie) bydliska. V dôsledku týchto zmien dochádza k divergencii pri výbere miesta bývania a k preferencii lokalít (sídiel) poskytujúcich výhody vidieka a dobrú dostupnosť mesta a ich spájanie do suburbanizačných foriem

bývania. Táto rezidenčná forma suburbanizácie má aj komerčnú formu spojenú s výstavbou veľkých nákupných centier, priemyselných a vedecko-technických parkov, podnikateľských inkubátorov, s funkčnou reštrukturalizáciou tzv. šedých zón (brownfield) a pod.

Suburbanizácia výrazne mení tiež sociálne prostredie suburbií. Selektívny charakter suburbanizácie sa prejavuje nielen v nerovnomernom rozvoji jednotlivých častí prímestskej zóny, ale tiež v selektívnosti demografických a sociálnych skupín obyvateľstva, ktoré na tomto procese participuje. Ide predovšetkým o mladšie, vzdelanejšie a solventnejšie skupiny obyvateľov. (Moravanská 2007) Lokalizácia nových rezidenčných a komerčných funkcií v prímestskej zóne pôsobí nielen ako impulz k reorganizácii sociálneho a životného prostredia rozvíjaných lokalít, ale prináša pozitívne i negatívne dopady na život celého mestského regiónu.

Suburbanizácia u nás nemá formu rozsiahlych priestorovo homogénnych urbanizovaných novotvarov, ale skôr sa prejavuje ako tzv. rozsídľovanie. Možno súhlasiť s Ouředníčkom (2002), že ide o proces, ktorý vedie k vytváraniu nových typov zástavby a využitia územia v rámci existujúcich sídelných štruktúr. Postupne sa do týchto priestorov premiestňujú i kvalitnejšie druhy občianskeho vybavenia a služieb.

Napriek tomu, že túto formu bývania začína aj na Slovensku preferovať čoraz viac ľudí, nemožno predpokladať, že bude viesť k takým priestorovým efektom ako v západnej Európe a už vôbec nie v USA. Špecifiká v priestorovej i sociálnej oblasti sa premietnu do intenzity i časovej dimenzie tohto procesu, ktorý okrem toho značne ovplyvnia aj lokálne kontexty každého z miest. Hustá sídelná štruktúra zázemia našich miest nepochybne ovplyvní nielen priestorový vzorec suburbanizácie, ale i sociálnu skladbu v prímestských oblastiach.

d) Koniec populačného rastu miest na Slovensku?

Situácia na Slovensku od polovice 90. rokov pomerne jednoznačne signalizuje koniec populačného rastu miest, zastavenie koncentračne chápanej urbanizácie a prechod na novú úroveň populačného rozvoja miest. Uvedomujeme si, že vo vývoji miest z hľadiska počtu obyvateľov sa neustále uplatňujú koncentračné i dekoncentračné tendencie zároveň. Prevládnutie jedného či druhého typu lokalizácie obyvateľstva podmieňuje celý rad faktorov (politických, ekonomických, sociálnych a pod.). Poznatky však dokumentujú, že populačná zmena vždy bola aj dôsledkom stavu životných podmienok v meste (ekonomických podmienok, najmä dostupnosti prace, bývania...), ale i zmien v hodnotových štruktúrach a v sociokultúrnej oblasti.

Mestá na Slovensku začínajú strácať obyvateľov v dôsledku rýchleho starnutia ich populácie, ale i sťahovania na vidiek. V súčasnosti je zrejmé, že vývoj miest a ich sociálno-ekonomický rozvoj nemusí byť nevyhnutne spojený

s rastom počtu ich obyvateľov. Trend opúšťania miest súvisí aj s meniacimi sa hodnotovými orientáciami ľudí vo vzťahu k bývaniu i sídelnými preferenciami. Výrazne vzrástol záujem o bývanie v sídlach a územiach s dobrým životným prostredím, s prostredím vykazujúcim isté sociálne a bezpečnostné kvality, v menších lokalitách, z ktorých je však dobrá dostupnosť pracovných, vybavenostných i kultúrno-vzdelávacích mestských centier.

Populačnú situáciu mestských sídiel je však potrebné vidieť v kontexte celkového populačného vývoja Slovenska. V súčasnosti (pri malých populačných prírastkoch) mestá, resp. obce, ktoré rastú, tak robia predovšetkým na úkor iných sídiel, ktoré strácajú obyvateľstvo. Vzhľadom na malú územnú mobilitu a značnú neochotu sa sťahovať je súčasný systém osídlenia pomerne statický s malými zmenami (skoro 47% všetkého vnútorného sťahovania na Slovensku je medzi obcami v rámci okresu bydliska a skoro 30% v rámci kraja). (Jurčová 2006)

Zaujímavé sú údaje o zmenách počtu obyvateľov v jednotlivých veľkostných kategóriách obcí, kde dochádza k prehlbovaniu rozdielov nielen medzi vidieckymi a mestskými sídlami, ale i v rámci týchto sídelných typov. Ukazuje sa, že obyvateľstvo strácajú najmä mestá nad 10 tis. obyvateľov. V období rokov 2000 – 2006 najväčšie populačné straty zaznamenali mestá s veľkosťou od 20 do 100 tisíc obyvateľov, keď sa počet obyvateľov týchto obcí znížil o 28 tisíc osôb. V celom období rástli malé mestá do 10 tisíc obyv. a väčšie a stredne veľké vidiecke obce. Je to zaujímavý vývojový fenomén akoby obráteného obrazu oproti situácii ešte z konca 80. a začiatku 90. rokov. (Vaňo a kol. 2007)

Vývoj v prírastkoch obyvateľov (prirodzených prírastkov či zo sťahovania) dokumentuje, že aj v rámci mestského sídelného typu existujú výrazné rozdiely v zdrojoch populačného rastu. Odlišujú sa najmä malé mestá. Ak porovnávame vývojové zmeny medzi kategóriou 30 najväčších a 30 najmenších miest na Slovensku, dostávame jasnejšiu predstavu o stave a zdrojoch populačného vývoja v rôzne veľkých mestách na Slovensku. Rozdiely medzi týmito skupinami miest existujú, pokiaľ ide o prirodzené prírastky aj prírastky zo sťahovania. Zatiaľ čo väčšina z 30 najväčších miest si aj napriek poklesu po r. 2000 zachováva isté prirodzené prírastky, skupina 30 najmenších miest za nimi výraznejšie nezaostáva a počet miest s populačnými prírastkami sa v jednotlivých kategóriách vyrovnáva (v r. 1996 bol tento pomer 25:16, v r. 2000 – 18:13, v r. 2004 – 19:16 a v r. 2007 – 20:17).

Výrazne iná je situácia v prírastkoch zo sťahovania. Celkove mestá na Slovensku vykazujú výrazné úbytky zo sťahovania. Vnútorne je však skupina miest diferencovaná. Prírastky zo sťahovania vykazuje iba 10% z 30 najväčších miest, avšak viac ako 50% z 30 najmenších miest. Tento stav pretrváva od polovice 90. rokov, i keď k dramatickej polarizácii došlo až po r. 1996, keď

prírastky zo sťahovania ešte vykazovalo 12 z 30 najväčších miest a 15 z 30 najmenších miest. V r. 2000 bol tento pomer 3:17, v r. 2004 – 2:19, v r. 2007 – 3:17.

Naznačený vývojový trend do istej miery spochybňuje hypotézu, ktorá stavala na predpoklade, že vzhľadom na nedostatočnú mieru urbanizácie postsocialistických miest sa dá očakávať, že bude dochádzať k rastu počtu obyvateľov miest imigráciou. (Szelényi 1996) Avšak mnohé postsocialistické mestá ako napr. Budapešť, Praha a Varšava, ale aj Bratislava (a aj iné mestá na Slovensku) obyvateľstvo sťahovaním strácajú. Sociologicky zaujímavé na tejto situácii je to, že mestá strácajú najmä obyvateľov vyššieho sociálneho statusu. Príklady zo Slovenska však ukazujú, že dochádza aj k sťahovaniu chudobnejších, resp. sociálne neprispôsobivých skupín populácie, pričom táto forma sťahovania môže byť u tejto časti populácie aj vynútená násilným vysťahovaním z mesta na vidiek.

Záver

Naznačené trendy vývoja miest a ich urbánneho prostredia v globálnom období dokumentujú značnú nejednotnosť v názoroch na samotné vymedzenie globalizácie, ako aj hodnotenie jej dopadov na mestské spoločnosti. Existujúce široké názorové spektrum otvára skôr celý rad otázok, na ktoré zatiaľ nie je možné jednoznačne odpovedať.

Otvorenou zostáva otázka, ktoré mestá môžeme kvalifikovať ako svetové či globálne mestá. Ani renomovaní autori (napr. Friedmann, Sassenová, Castells, Soja, Marcuse...) sa v tejto téme nezhodujú, ale žiadna z kritík neprináša jasnejšie vyriešenie problému vymedzenia. Neexistuje žiadny štandardný model globalizujúcich sa miest, žiadny jednotný nový sociálno-priestorový poriadok v svetových mestách. Vzorce vzniknuté procesmi zahrnovanými pod „globalizáciu“ sú dosť rôzne. Existuje ale súbor spoločných trendov, ktoré keď sa dajú dohromady, utvárajú istý model. Tento by sme mohli nazvať modelom globálneho mesta, ktorý odlišuje tento typ miest od ostatných. Ostatné mestá dotknuté globalizáciou možno vymedziť ako globalizujúce sa mestá.

Je zrejmé, že mestá nemôžu byť vzájomne merané na nejakej lineárnej stupnici od málo globalizovaných k výrazne globalizovaným. Globalizácia má mnoho podôb (od rozsahu prístupu k informáciám cez význam pre medzinárodný obchod až k formám technologického rozvoja) a mestá sa môžu líšiť zastúpením týchto rôznych foriem.

Prezentovaný prehľad vývojových zmien v mestách a v ich urbánnom prostredí všeobecne dokumentuje, že globalizácia má významné dopady na mestá, na ich priestorové, ale i sociálne štruktúry, na ich postavenie v osídlení, ale i na ich rolu v rozvoji spoločnosti. Hoci sú všetky mestá postupne vťahované do globalizačných procesov, existujú medzi nimi výrazné rozdiely

v možnostiach ovplyvňovať tieto procesy. Tieto rozdiely sa budú zrejme ďalej prehlbovať. Podľa Sassenovej (1993) hľadíme na krízu nového typu urbánneho systému na globálnej a medzinárodnej regionálnej úrovni. Sú to systémy, v ktorých sú mestá rozhodujúcimi bodmi pre medzinárodnú koordináciu a slúžia ekonomikám, ktoré sú väčšinou medzinárodné. Ekonomická globalizácia poskytuje oboje – integráciu aj vylúčenie, znižovanie národnej suverenity aj narastanie autonómie obchodu. (Sassen 1993)

Globalizácia je zatiaľ ťažiskovo orientovaná na ekonomickú reštrukturalizáciu a má teda rozdielny priebeh a dopady podľa postavenia mesta v rámci globálnej deľby práce. Podobnosť názorov charakterizuje negatívne hodnotenie sociálnych dopadov globalizácie na mestské spoločnosti, ktoré sú zvyčajne spojené najmä so sociálnou polarizáciou, so sociálnym vylúčením, s krízou priestoru a miesta spojenou najmä s úpadkom verejných priestorov atď. Napriek tomu nemožno považovať globalizáciu za jednoznačnú a jedinú príčinu prehlbovania sociálno-priestorových problémov miest, ako je sociálna segregácia, separácia, getoizácia atď.

Zásadnejšie rozdiely existujú najmä v hodnotení dopadov globalizácie na mestá, na ich urbánne prostredie, ale aj na mestské spoločnosti. Zatiaľ čo ekonómovia a politici, predstavitelia veľkých nadnárodných firiem (a rôzni developeri) ich hodnotia pozitívne, väčšina sociálnych vedcov je pomerne kritická voči globalizácii, predovšetkým z dôvodu jej negatívnych vplyvov na väčšinu miest. Poukazujú na jej negatívne sociálne, psychologické, kultúrne či ekologické dopady, resp. sprievodné procesy. Diferencované je aj hodnotenie dopadov globálnymi aktérmi a samotnými obyvateľmi miest.

Rôznia sa aj názory politikov a sociálnych vedcov na pozíciu miest v rozvoji spoločnosti (mestá pre ekonomický rozvoj a inovácie či pre kvalitu života) a na to, ako orientovať ďalší vývoj miest v kontexte ich postavenia v rozvoji spoločnosti, ale i riešenia ich existujúcich sociálnych a ekologických problémov.

Ukazuje sa, že existujú rozdiely medzi jednotlivými kontinentmi i krajinami. Porovnávanie miest v USA s ostatnými svetovými mestami odhaľuje veľké rozdiely, ktoré vznikajú z rozdielov medzi štátmi, ideológiami, ekonomikami, dejinami a fyzickými predpokladmi. Extrémne situácie, ako sú nové mestské getá a uzavreté enklávy, však už nie sú typické iba pre USA. Nebezpečenstvo, že sa takéto územia stanú typickými aj pre iné mestá, je zrejmé, a to tak v Európe, ako aj na Slovensku. Podľa Marcuseho a van Kempena (2000) tendencie k postupnému rozšíreniu takýchto get i do ostatného sveta existujú. Dôvody vidia v ústupe od sociálneho štátu a v nepriaznivých ekonomických vyhliadkach, najmä pre obyvateľov s nízkym vzdelaním (pracovní imigranti). Ak sa nič neurobí pre zastavenie tohto procesu, mestá sa

môžu postupne rozbiť do separátnych sektorov, do na jednej strane strážených oblastí a na druhej do nebezpečných zón (get) marginálov.

Pre mestá v stredoeurópskom priestore, ktoré sú v globalizačnom vývoji v špecifickom (mierne sa oneskorujúcom) postavení, sa zásadnou stáva otázka, ako sa prejaví indikovaný rast sociálnych nerovností (charakterizuje všetky postsocialistické krajiny) v mestskom prostredí, či bude viesť k priestorovej segregácii a separácii sociálnych vrstiev v mestskom priestore. Nie je celkom jasné, aký rýchly bude nárast týchto sociálnych nerovností a v ktorých častiach mesta sa bude realizovať. Otvorené ostávajú aj otázky, na ktoré upozorňuje Sýkora (2000), kde sa sústredí rozvoj a koncentrácia bohatstva: v revitalizovaných štvrtiach vnútorného mesta, alebo v predmestskej zóne? Vzniknú konflikty medzi rozdielnymi sociálnymi skupinami a sú mestské správy pripravené riešiť takéto konflikty?

Doterajší stav vývoja miest v globálnych procesoch poukazuje na potrebu jasnejšieho a nezaujatého pohľadu na mesto a jeho pozíciu v rozvoji spoločnosti v globálnych kontextoch i lokálnej zakotvenosti. Mestá už nie sú separátne entity, ale v dôsledku globalizácie sa dostávajú do interaktívnej pozície a do sféry vzájomných závislostí. V tomto kontexte sa javí stále viac ako nevyhnutné vyjasniť, akú reálnu rolu majú a môžu hrať mestá ako hnacie sily ekonomického, sociálneho a kultúrneho rozvoja. Rovnako je potrebné vyjasniť si, čo spoločnosti očakávajú od miest tak pri zachovaní primeraného ekonomického rastu a civilizačného rozvoja, ako aj pri vytváraní podmienok pre rozvoj človeka a pre primeranú kvalitu jeho života. Musíme porozumieť tomu, čo tieto požiadavky urobia s mestským prostredím, aké môžu byť sociálne, kultúrne a environmentálne dôsledky možných vývojových trajektórií. Tu sa aj pre sociológiu otvára veľký priestor výskumným aktivitám.

Peter GAJDOŠ *– absolvoval sociológiu na FF UK v Bratislave. Do r. 1993 pracoval na ÚSTARCH-u SAV, od r. 1993 ako vedecký pracovník v Sociologickom ústave SAV. Venuje sa problematike priestorovej sociológie a sociálnej ekológie. Je autorom a spoluautorom viacerých publikácií, z posledného obdobia napr. Sociálna marginalita území Slovenska (1995), Človek, spoločnosť, prostredie. Priestorová sociológia (2002), Regionálny rozvoj Slovenska z pohľadu priestorovej sociológie (2006), Sociálne zdroje lokálneho a regionálneho rozvoja (2008). Prednášal na viacerých VŠ, v poslednom období pôsobí na FF Trnavskej univerzity. Bol vedúcim viacerých grantových úloh orientovaných na problematiku sociálnej transformácie území, sídiel a ich spoločenstiev, na problematiku sídelného a regionálneho rozvoja a aktuálne na problematiku suburbanizácie. Člen New York Academy of Sciences.*

LITERATÚRA

CASTELLS, M., 1992: European cities in informational society and the global economy. Amsterdam.

CHESHIRE, P., 2006: Resurgent cities, urban myths and policy hubris: what we need to know. Urban Studies, 43, 8, s. 1231-1246.
European Commission, 2005: Cohesion Policy and Cities: The urban contribution to growth and jobs in the regions, Commission Staff Working Paper, Brussels.
European Commission, 2006: Cities and the Lisbon Agenda: Assessing the Performance of Cities. Directorate-General Regional Policy, Brussels.
FRIEDMANN, J., 1986: The World City Hypothesis. Development and Change. 17, s. 69-83.
FRIEDMANN, J. – WOLFF, G., 1982: World City Formation: An Agenda for Research and Action, International Journal of Urban and Regional Research, 6, s. 309-444.
GAJDOŠ, P., 2002: Mesto a jeho vývoj v sociálno-priestorových a civilizačných súvislostiach. In: Sociológia, roč. 34, č. 4, s. 305-326.
GAJDOŠ, P. – PAŠIAK, J., 2006: Regionálny rozvoj SR z pohľadu priestorovej sociológie. SÚ SAV, Bratislava.
GIDDENS, A., 1998: Důsledky modernity. Praha: SLON
GORZELAK, G. – EHRLICH, E. – FALŤAN, L. – ILLNER, M.(eds.), 2001: Central Europe in Transition: Towards EU Membership, Warsaw, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 371 p.
HALL, P. – PFEIFFER, U., 2000: Beckground report on the World report on the urban future21. Berlin.
HAMPL, M. a kol., 1996: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Praha.
JURČOVÁ, D. a kol., 2006: Populačný vývoj v okresoch Slovenskej republiky. 2005, Bratislava: Infostat.
KNOX, P. L. – TAYLOR, P. J. (eds.), 1995: World cities in a World system. Cambridge.
KOREC, P., 2005: Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989 – 2004. Bratislava: Geo-grafika.
MARCUSE, P. – van KEMPEN, R., (eds.), 2000: Globalizing Cities: A New Spatial Order? Oxford: Blackwell.
MATLOVIČ, R. – IRA, V. – SÝKORA, L. – SZCZYRBA, Z., 2002: Procesy transformacyjne struktury przestrzennej miast postkomunistycznych (na przykladzie Pragi, Bratyslawy, Olomunca oraz Preszowa). s. 9–21 In: Jazdzewska, I.(ed.): Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany. Łódź
MEIJER, M., 1993: Growth and Decline of European Cities: Changing Positions of Cities in Europe. In: Urban Studies, 30, 6.
MORAVANSKÁ, K., 2007: Lokálne spoločenstvá a proces suburbanizácie. In: Životné prostredie, roč. XLI, č. 6, s. 292-297.
MUSIL, J., 1993: Changing Urban Systems in Post-communist Societies in Central Europe: Analysis and Prediction. Urban Studies 30, s. 899-905.
MUSIL, J., 2002: Co je urbanizace. In: Horská, P., Maur, E., Musil, J. (2002): Zrod velkoměsta. Praha: Paseka. s. 7-53.
OECD 2001: Devolution and Globalisation: Implications for Local Decision-Makers. Paris: OECD.

OUŘEDNÍČEK, M., 2002: Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu. In: Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky. Praha, s. 39-54.
PAŠIAK, J., 1990: Sídelný vývoj. Bratislava: VEDA.
SASSEN, S., 1991: The Global City. New York, London, Tokyo. Princenton University Press.
SASSEN, S., 1993: Cities in the World Economy. London: Sage.
SOJA, E. W., 2000: Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions. Oxford: Basil Blackwell.
SÝKORA, L., 2000: Proměny vnitřní prostorové struktury postkomunistické Prahy. Praha: PrF UK.
SÝKORA, L., 2003: Suburbanizace a její společenské důsledky. Sociologický časopis 39, č. 2, s. 217-233.
SZELÉNYI, I., 1996: Cities under socialism – and after. In: Andrusz, G., Harloe, M., and Szelényi, I. (eds.) Cities After Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies. Oxford: Blackwell, s. 286-317.
VAŇO, B. a kol., 2007: Populačný vývoj SR v r. 2006, Bratislava: Infostat.
WECLAWOWICZ, G., 1992: The socio-spatial structure of the socialist cities in East-Central Europe: the case of Poland, Czechoslovakia and Hungary. In: Urban band Rural Geografy. Venezia: Cafoscarina.
WECLAWOWICZ, G., 1999: Some aspects of income and social disparities in Poland Bratislava regional and intra urban scale. In: Besana, A. (ed.): Urban and Regional Development in Italy and in Poland, Trento, p. 315-334.